

זקנים: זכויות - בתנאי שאתה צעיר

הפרק נכתב על-ידי ד"ר איסי (ישראל) דורון, עו"ד כרמית שי ועמותת המשפט בשירות הזיקנה הזקנים בישראל מהווים את אחת מקבוצות המיעוט הגדלות בקצב המהיר ביותר. הדבר נובע משילוב של ירידה בשיעורי הילודה בצד עלייה בתוחלת החיים. התרסקותה של מפלגת הגמלאים בבחירות האחרונות החזירה את הזקנים בישראל למעמד של ציבור מודר ומוחלש. בניגוד לתפיסה המסורתית ביהדות, בנצרות ובאסלאם, שעל-פיה מובטח לזקנים כבוד, בפועל, זקנים רבים בחברה הישראלית סובלים מגילנות (ageism), מהדרה, מאפליה ומעוני.

שיעורי העוני בקרב זקנים בישראל גבוהים ביותר בהשוואה למצב בעולם המערבי.¹⁰⁴ אמנם בשנה האחרונה חלה ירידה קלה בשיעורי העוני בזכות העלאת סכום הקצבאות, בעיקר לבני הגילים המתקדמים; אולם בעקבות שינוי שיטת ההצמדה של קצבאות הזקנה מהצמדה לשכר הממוצע במשק להצמדה למדד המחירים לצרכן, תישחק ככל הנראה קיצבת הזיקנה באופן ריאלי בשנים הקרובות, ומצבם הכלכלי של הזקנים יורע.¹⁰⁵

בתחום הבריאות, האשפוז הסיעודי הממושך (האשפוז בבתי חולים סיעודיים לזקנים תשושי נפש או סיעודיים) נותר עדיין באחריות משרד הבריאות, ולא הועבר לאחריות קופות החולים - בניגוד להמלצות דוח ועדת נתניהו בנדון.¹⁰⁶ לפיכך, לקופות החולים אין כיום שום תמריץ כלכלי להגביר את השקעתן בפעילות מניעה לקראת זקנה או בפעילות שיקום, שכן הן אינן נושאות בנטל הטיפול הסיעודי. מצב דברים זה גם גורם לכך שבניגוד לזכות הכללית לבריאות, המוענקת על בסיס אוניברסלי, הרי שאדם שנזקק לאשפוז סיעודי ממושך חייב - הוא וילדיו המבוגרים - לעבור מבחן הכנסות כתנאי לקבלת תמיכה כספית מהמדינה. לבסוף, בעקבות שיטת התמחור החדשה של מרכז משרד הבריאות, בתי החולים הסיעודיים בישראל מקבלים תמורה כספית נמוכה, שאינה מאפשרת להם להעניק שירות ראוי והולם לדיירים ולמאושפזים הזקנים. כך הולכת ומתרחבת התופעה של מוסדות שאינם עומדים בתנאי המינימום הנדרשים בתקנות ובכללים, או שנאלצים לפגוע ולצמצם בזכויות עובדיהם, ונפגעת איכות הטיפול המוענק לזקנים.

בתחום התעסוקה סובלים הזקנים בישראל מהדרה ומאפליה בוטה. הסיבה לכך היא חוק גיל פרישה, התשס"ד-2004, המאפשר לסיים את העסקתו של עובד - ללא קשר ליכולותיו או לכישוריו - עם הגיעו לגיל פרישה, בלי שהדבר ייחשב כפיטורים.¹⁰⁷ בניגוד למדינות כמו ארצות הברית או פרובינציות מסוימות בקנדה, אשר ביטלו את הסדר חובת הפרישה, במדינת ישראל עדיין נמנע מאנשים להמשיך לעבוד רק בשל גילם.

104 שיעורי תחולת העוני בישראל במחצית הראשונה של שנת 2008 בקרב משפחות שבראשן עמד קשיש היו 53.1% לפני תשלומי העברה ומסים, ו-22.2% לאחר תשלומי העברה ומסים. ג'ני ברודסקי, יצחק שנור ושמואל באר, **קשישים בישראל: שנתון סטטיסטי 2008**, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל ואשל - האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל, <http://www.jointnet.org.il/mashav/publications.php?cat=7&incat=0>.
לשם השוואה, במדינות כמו אוסטרליה, קנדה, צרפת או גרמניה, שיעורי העוני בקרב קשישים (לאחר תשלומי העברה ומסים) הם פחות מ-10%.

105 זאת מכיוון שלאורך זמן השכר הממוצע עולה יותר ממדד המחירים, דבר שמאפשר עלייה ברמת החיים ועלייה בכושר הקנייה הריאלי של משפחה. לפיכך, שבעוד שרמת החיים של יתר החברה עולה, רמת החיים של מי שמקבל קצבה הצמודה למדד נותרת ללא שינוי, ובהשוואה לשאר החברה - נותרת מאחור ונשחקת.

106 דוח ועדת החקירה הממלכתית לבדיקת תפקודה ויעילותה של מערכת הבריאות בישראל, בראשות שופטת בית המשפט העליון שושנה נתניהו, הוגש בשנת 1990.

107 בימים אלה מתנהלת תביעה משפטית בבית הדין האזרחי לעבודה התוקפת את חוקתיות חוק גיל הפרישה: עב (ת"א) 5526/09 ליבי וינברגר, עמותת המשפט בשירות הזיקנה ואח' - אוניברסיטת בר אילן.

גם חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, התשמ"ח-1988, אשר אוסר על אפליה מטעמי גיל, הפך לכלי משפטי רופף ביותר בכל הנוגע לאיסור להפלות עובדים זקנים. לפני כשנתיים פסק בג"ץ, בפסיקה מאכזבת,¹⁰⁸ כי אם אדם עבר את גיל הפרישה, המדינה רשאית להביא בחשבון את גילו לצורך שיקולי העדפה בגיוס עובדים חדשים, בלא שהדבר יהווה אפליה מטעמי גיל. לא רק זקנים, אלא גם עובדים בגילים צעירים בהרבה (בני 50 ויותר) סובלים מקושי אמיתי למצוא עבודה, כאשר מעבידים מאמצים דפוסים בלתי חוקיים ומפלים אותם רק מפאת גילם.

הדרת זקנים בתעסוקה מקבעת את התדמית השלילית שדבקה בהם. האפליה בתעסוקה גולשת לתחומי חיים אחרים, ובכלל זה השתתפות בחוגים, בפעילויות חברתיות ובפעילויות התנדבותיות. כך, לדוגמה, לפני כשלוש שנים החל המשמר האזרחי להדיר משורותיו אזרחים ותיקים: המשמר האזרחי מסרב לקבל לשורותיו גמלאים, ומנהיג "פרישה" של מתנדבים ותיקים שעברו את גיל הפרישה המקובל בשוק העבודה.¹⁰⁹

נושא חשוב שבו נרמסו השנה בגסות זכויות הזקנים הוא ביטוח הסיעוד. פרק זה בחוק הביטוח הלאומי הוא אחת ההצלחות החקיקתיות הגדולות בתחום זכויות הזקנים בישראל, ושיעור הזקנים שמממשים את זכותם לקבלת הגימלה הוא גבוה. אולם הלחצים הכלכליים לצמצום היקף התחולה של החוק הם גדולים והשפעתם רבה. כך, לדוגמה, עד לאחרונה לא בוצע תיקון חקיקתי (במסגרת הוראת שעה) שהיה אמור להסדיר הקמת ועדות ערר מנהליות לצורך זירוז השמיעה והדין בערעור על החלטת המוסד לביטוח לאומי לדחות תביעה לקבלת גמלת סיעוד. רק בעקבות הגשת עתירה לבג"ץ¹¹⁰ הותקנו התקנות הנדרשות לעניין, הוקמו ועדות הערר, והוכנה הצעת חוק ממשלתית להארכת הוראת השעה. בשל התנהגות המדינה עד להגשת העתירה נשללה ממבוטחים רבים אפשרות אפקטיבית לתקוף את ההחלטה שלא להכיר בזכאותם לקבל גמלת סיעוד.

לעומת זאת, לאחרונה חלה התפתחות חשובה בעניין חובת הביטוח הלאומי ליידע מבוטחים המקבלים גמלת שארים על זכותם להגיש תביעה נוספת לקבלת גמלת זיקנה. בית משפט השלום בחיפה קבע,¹¹¹ כי על המוסד לביטוח לאומי חלה חובה לשלוח מכתבים למבוטחים זמן סביר לפני הגעתם לגיל המזכה בקצבת זיקנה, וליידעם בלשון ברורה על זכותם להגיש תביעה לקצבת זיקנה, וכן על המשמעות האפשרית של שיהיו בהגשת התביעה. בהכרעת בית המשפט יש משום אמירה משמעותית ועקרונית ביחס לחובות הביטוח הלאומי כלפי מבוטחיו הזקנים.

לבסוף, בעקבות המודעות ההולכת וגדלה לתופעת ההתעללות וההזנחה של זקנים וההכרה בחומרתה, תוקן החוק הפלילי,¹¹² וכיום תקיפה של זקן הגורמת לו חבלה של ממש מהווה עבירה פלילית שהעונש עליה חמור במיוחד - חמור יותר מזה של תקיפה "רגילה" של אדם שאינו זקן - והמחייבת הטלת עונש מאסר. כמו כן, לאחרונה הוסף לחוק איסור לשון הרע איסור לבזות אדם בשל גילו.¹¹³ ישנם נתונים מסוימים המצביעים

108 בג"צ 4487/06 קלנר ועמותת המשפט בשירות הזיקנה נגד בית הדין הארצי לעבודה ואח', <http://elyon1.court.gov.il/files/06/870/044/H09/06044870.h09.htm>

109 בעניין זה תלויה ועומדת עתירה לבג"ץ - בג"צ 7957/07 שדה ואח' נגד השר לביטחון פנים ואח', שהוגשה על-ידי מתנדבים לשעבר, עמותת המשפט בשירות הזיקנה, עמותת יד ריבה והסתדרות הגימלאים בישראל.

110 בג"צ 44/09 פאטמה סנדקלי ועמותת המשפט בשירות הזיקנה נגד המוסד לביטוח לאומי.

111 תא"מ 8227-07-08 פרידמן נגד המוסד לביטוח לאומי, http://www.nevo.co.il/Psika_word/shalom/SH-08-07-8227-827.doc
עמותת המשפט בשירות הזיקנה הצטרפה לתביעה כ"דידת בית המשפט".

112 סעיף 1368 לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

113 <http://www.knesset.gov.il/Laws/Data/law/2214/2214.pdf>

לאחר התיקון קובע סעיף 1(4) לחוק, שלשון הרע היא דבר שפרסומו עלול לבזות אדם בשל גזעו, מוצאו, דתו, מקום מגוריו, גילו, מינו, נטייתו המינית או מוגבלותו.

על ירידה בהיקף התקיפות של זקנים בשנים האחרונות. אולם התופעה עדיין לא פסה מהחברה הישראלית: עודנו עדים למקרים מזעזעים של תקיפות, התעללויות והזנחות של קשישים חסרי ישע, המבוצעים הן על-ידי בני משפחותיהם והן על-ידי מטפלים ואנשי מקצוע האמורים להגן עליהם. כך גם בתחום הניצול הכלכלי, שעדיין לא זכה להתייחסות חקיקתית מיוחדת.

המדיניות החברתית בישראל ממשיכה להתייחס אל האוכלוסייה הזקנה תוך אימוץ משקפיים שמתמקדים במימדי התלות, החולשה והנזקקות של הזקנים. הגיעה העת כי המשפט והחברה הישראליים יתחילו להתמקד בעוצמות ובזכויות של הזקנים, ויפעלו באופן אפקטיבי להענקת שוויון זכויות ואזרחות מהותית לזקנים בישראל, כדי למנוע מהם הגעה למצבים של תלות ושל נזקקות.